

Швець А. О.,

аспірант

Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Польща)

ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ МЕШКАНЦІВ ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬКА

Анотація. Статтю присвячено вивченню польського мовлення мешканців Дніпродзержинська. Авторка робить спробу встановити специфічні ознаки вокалізму і консонантизму досліджуваної системи та з'ясувати закономірності їх появи у мовленні поляків різних вікових генерацій. Зокрема, тут звернено увагу на фонетичні явища субституції носових голосних, проривного [g] та [h], відзначено явище гіперизму та міжмовної інтерференції.

Ключові слова: польська мова на Україні, мовні контакти, соціолінгвістичні, фонетика, вокалізм, консонантизм, вікова диференціація.

Постановка проблеми. Проблема функціонування мов національних меншин на Україні є надзвичайно актуальною на сучасному етапі розвитку нашого суспільства. Ця проблема також постійно перебуває у полі зору мовознавців, оскільки її вивчення, з одного боку, наближає вчених до розуміння загальних закономірностей розвитку мови в епоху глобалізації, а з іншого – проливає світло на важливі питання взаємодії мов, їх ролі у системі національної самоідентифікації особистості, ієрархії та доменів функціонування мов, що спів функціонують в одній спільноті тощо. Зазначені питання постають і в процесі вивчення польської мови на Україні, яка постійно перебуває в полі зору славістів.

Найбільш віддалену історією мовознавчих досліджень має польська мова поза межами її етнічної території на так званих „кресах”. Це насамперед праці, які описують мову Південно-західної України: розвідки В. Гаргали щодо польської мови мешканців Львівщини, К. Дейни та С. Грабця про польську мову на Тернопільщині, праці М. Лесіва, дослідження З. Курцовой польської мови Львова. Польській мові Житомирщини та Поділля присвятив свої праці В. Варенич.

На особливу увагу заслуговують наукові розвідки, які зібрано в серіях збірників „*Studia nad polszczyzną kresową*” (з 1982 р.) та „*Język polski dawnych Kresów Wschodnich*” (з 1996 р.). де з'являються також результати досліджень польської мови у Центральній та Південно-східній Україні (О. Лазаренко, Ю. Яворська, С. Рудницький, О. Остапчук).

В останнє десятиліття з'явилися праці, присвячені полякам і польській мові на Південно-східній Україні. Серед яких на увагу заслуговують монографії Г. Красовської „*Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie*” та монографія А. Бонусяк та О. Сухомлинова „*Польська спільнота Бердянська*”.

Однак до цього часу польська мова у Дніпродзержинську, польська громада якого має досить давню історію, ще не була предметом вивчення, що визначає актуальність нашого дослідження.

Історія польської спільноти міста пов'язана з будівництвом Дніпровського заводу в с. Кам'янському, яке з 1802 р. стає частиною Катеринославської губернії і перетворюється згодом на крупний промисловий і культурний центр півдня Росії. Дніпров-

ський завод, який швидко розвивався, потребував постійно нових робітників. Сотні поляків зі своїми родинами переїжджали в далеке Кам'янське, де і пустили коріння, а Україна стала для них другою Батьківщиною. У середині 1890-х років у Кам'янському проживало вже 1500 польських сімей. До першого січня 1913 року в Кам'янському налічувалося 40407 жителів, з них – 14175 поляків. Саме для поляків за наказом першого директора-розпорядника І. Ясюковича були побудовані Верхня і Нижня колонії. У Верхній колонії жили власники заводу, польські інженери, а у Нижній колонії – майстри й висококваліфіковані робітники. Так, у селищі Кам'янському утворилися дві етно-соціальні групи: адміністрація заводу, інженерно-технічні робітники, робітничка аристократія складалася в основному із поляків; робітники заводу – в основному місцеві селяни-українці.

Мешканці Дніпродзержинська польського походження до сьогодні зберігають свою мову і культуру, однак польське мовлення мешканців міста ще не піддавалося науковому опису, що і зумовлює актуальність цього питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз текстів виявив у польському мовленні усіх респондентів певні особливості, серед яких є мовні риси, які характеризують фонетичну систему польської мови мешканців Дніпродзержинська. У цій статті зробимо спробу розглянути найважливіші з ознак вокалізму та консонантизму досліджуваної мовної системи.

Вокалізм

1. Важливе значення для системи реалізації вокалізму відіграє характер наголосу. У мові поляків дніпродзержинська словесний наголос сталий, падає на переважно передостанній склад слова. Це також стосується приємникових конструкцій, напр., *i' babča, u doku'mentaχ*. Проте вжиті слова-запозичення мають нехарактерний для польської мови наголос, тобто український або російський, наприклад: *Gazeta* „*Dzerży'n'es*” *w kotri'j je arty'kul z nazwi'skom moh'o pradz'a'dka*.

2. Серед важливих рис системи голосних, що відрізняють польську мову від української є наявність носових голосних [ɛ̃] та [ɑ̃], які становлять складність для вимови українців та по-різному виявляються у мовленні поляків на Україні. Так, у мовленні поляків Дніпродзержинська спостерігаємо хитання у вимові носових голосних або ж взагалі відсутність носових у позиціях, для яких вони характерні у літературно-нормативній польській мові. Це виявляється, зокрема, у субституції [ɛ̃] та [ɑ̃] неносовими [e], [o], [u] та [ɛ].

Це фонетичне явище характерне для мовлення усіх поколінь. Так, у текстах, записаних від представників молодшого та середнього покоління спостерігаємо вживання неносових флексій у дієслівних формах 1 ос. однини, наприклад: *mysl'u* відповідно до *myszle*; *lub'e* відповідно до *lubię*, та іменникових закінчень на чистий голосний *tam na im'e*, Зн.в. відповідно до *tam na imię, rodz'inu*, О.в. відповідно до *rodzina*. Напр., *Mam na im'e Ludmila. Muj dżadek ma na im'e Frans*.

У мовленні старшого покоління також знаходимо іменні та дієслівні форми із субституцією носових неносовими, напр.: *muše* відповідно до *musze*, *moge* відповідно до *mogę* та ін.; *Ja zapomn ilam melodiju, al'e n'e rozebralas' ze slowam'i, n'e rozebrala, n'e pam'entam, ale zapomn'ala muzyke.*

Як бачимо, з наведених вище випадків субституції носових [e], [a] неносовими голосними, у мовленні всіх поколінь спостерігаємо вживання неносових флексій у дієслівних формах 1 особи однини: [e] відповідно до літературно-нормативного [e]. Така субституція, з одного боку, може бути наслідком втрати носових голосних у системі вокалізму польського мовлення дніпродзержинців під впливом української мови, що більш вірогідно у випадку молодшого та середнього поколінь, у яких вживання польської мови має менший обсяг у сферах спілкування. З іншого боку, субституція носових неносовими у названій дієслівній формі у мовленні старшого покоління є загальною тенденцією у польському мовленні на Україні [див., напр.: 6].

Субституція носових голосних у польському мовленні дніпродзержинців може також виражатися у заміні носового голосного звукосполученням [ow], [ew], [om], [em], [on], [en]. Так, середнє покоління вживає дієслівну форму 1 особи однини із закінченням – *en*, *xcen* відповідно до *chcę*. Напр.: *Uczyłem jenzuka polsk'ego, bo xcen otšumac' Karten Pol'aka.* Також у мовленні середнього покоління значно частіше спостерігаємо субституцію носових голосних звукосполученнями [on], [en] у дієслівних особових закінченнях, зокрема у формах 3 ос. множини, у формах О.в. іменника та у коренях слів, напр.: *pytajon*, 3 ос. множини – *pytają* Напр., *N'ektury pytajon, a skond ty po pol'sku možeš rozmaw'ać.*

Також спостерігаємо вживання звукосполучення [ou] на місці носового в іменникових формах орудного відмінка *tamoу* відповідно до *tamą*. Напр.: *I tak to dżadek został s'eу z dżęcmi tutaj i z mojej tamou.*

Для мовлення представників старшого покоління характерною є вимова особових закінчень дієслів I та III особи як звукосполучення [on], [en], напр.: *xcen*, 1 ос.одн. – *chcę*, *m'eškajon*, 3 ос.мн. – *mieszkają*. Напр.: *Starše brače i s'ostry pojexal'i do Pol'ski i teraz m'eškajon w Pol'sce. Gdže on'i m'eškajon, to ja n'e wšystkix znam.*

Спостерігається також подібна вимова прикметникового закінчення, а також закінчення займенників прикметникового відмінювання, напр., *takon* відповідно до *taką*. Субституції піддаються також голосні у середині основи різних частин мови, напр.: *pokund; zdjenča, na renkaх, za menžem, tenskn'ila* та ін.; *Bože jak ja xcen dodomu, i miw'ila po pol'sku, to ja zrozum'ala, že dom, to jest Pol'ska. Zdjent'e ze mlodos't'i tamy. Otut ona. To Grodno, a tut ja mal'utka u tamy na renkaх. N'em'ec robil zdjen'ča.*

3. Особливості реалізації польських носових голосних стосуються також зворотної частки (нормативне *się*): найчастіше тут спостерігаємо вимову [s'e], [s'en] або [s'eу]. У мовленні кожного покоління вона репрезентується по-різному, але у всіх інформантів спостерігаємо втрату носового. Молодше покоління часто вживає *nazywam s'e* відповідно до *nazywam się*, *mi s'e* *podoba* відповідно до *mi się podoba*, тобто у мовленні наймолодших поляків нормативному носовому голосному [e] відповідає неносовий [e] або звукосполучення [en].

У представників середнього покоління ми спостерігаємо вимову типу: *zostały s'eу* відповідно до *zostały się*, тобто у їх-

ньому мовленні нормативному носовому [e] також відповідає неносовий [e] або звукосполучення [eу]. Напр.: *Tak wyšedło, że naša babča zoztala s'eу na Ukrain'e.*

Представники старшого покоління вживають зворотню частку у формі *s'en*, *š'e*: *podoba mi s'en* відповідно до *podoba mi się*, отже, у їхній вимові також присутня заміна носового на звукосполучення [en], однак на відміну від мови молодших поляків спостерігаємо функціонування частки у формі *š'e*, напр.: *A potem tak zakrent'ilo żyć'e, że n'e x't'ala an'i pisač, dzwon'ić, x't'alam š'e ucyč, tšeba bylo otšumat' osw'idčen'e. Ja moge š'e ucyč. On ucył š'e w kol'eg'ium'e num'ero, n'umer šesn'aš'č'e, w ostatn'im kl'asu. Tak on'i uratowały š'e od S'iberji. On'i uć'ekl'i do m'asta Dn'eprudz'erżyńska. Bo rodz'ina bardzo bojala š'e.*

4. Для польського мовлення старшого покоління дніпродзержинців характерним є також явище гіперичного вживання носових у позиціях, де носових у нормативному мовленні немає. Прикладом гіперизму може бути вживання [e] у словах, похідних від *świat* “світ”, у результаті змішування із парадигмою іменника *święto* “свято” чи прикметника *święty* “святий”, що мають подібне звучання: *po drug'ej św'antowej wojn'e* відповідно до *po drugiej wojnie swiatowej*.

5. До особливостей реалізації носових голосних фонем у польській мові мешканців Дніпродзержинська відносимо також артикуляційне наближення у вимові ненаголошених голосних [y] та [e], а також [o] та [y], яка виявляється переважно у представників старшого покоління під впливом української мови.

Так, часто зустрічаємо у вимові старшого покоління реалізацію фонем *o* звуком [u], напр., *χud'ilam* відповідно до *chodzilam*. *Tam ja χudilam do školy. Z tamou χudilam do kos't'ola.*

Фонема [e] у ненаголошеній позиції у мовленні поляків реалізується в [e'], [y'] або [y], а фонему [y] реалізують звуки [y'], [e'], або [e], напр., *pšejeχač* відповідно до *przycjeχas*, *petajon* відповідно до *pytają*. *Znalez ojt'ec mn'e i napisal, žeby ja pšejeχala.* Ця особливість системи ненаголошеного вокалізму, як зауважують дослідники, могла виникнути під впливом прийняття українського типу наголошування [4, с.76-77].

Вплив української акцентуаційної системи підтверджується, зокрема, тим фактом, що у мовленні молодшого покоління можемо спостерігати реалізацію фонем [e] у ненаголошеній позиції після м'якого приголосного звуком [e'], напр.: *je'χali* відповідно до *jechali*. Напр.: *My je'χali z grupou w Polsku na odpočunek.* Така вимова може вважатися результатом міжмовної інтерференції.

Таким чином, до характерних ознак досліджуваної системи вокалізму належить: відсутність носових голосних, яка виявляється у послідовній субституції носових чистими голосними або звукосполученнями [ow], [ew], [om], [em], [on], [en]. У коренях слів та особових закінченнях дієслова та у зворотній частці *się*. Субституція носових неносовими по-різному представлена у мовленні різних вікових груп. Не менш характерним є явище гіперичного вживання носових у позиціях, де вони відповідають неносовим у нормативному мовленні. Особливості системи вокалізму польської мови мешканців Дніпродзержинська значною мірою пояснюються впливом української акцентуаційної системи, що виявляється в якісних характеристиках ненаголошених фонем *o*, *e*, *y*.

Консонантизм

1. На відміну від польської унормованої мови у мовленні поляків Дніпродзержинська наявна реалізація передньоязикової [l] замість лабіальної [l].

Так, у мовленні молодшого покоління спостерігаємо вживання форм *mogl (mogł), stal (stał), pilki nożnej (pilki nożnej)*. У мовленні середнього покоління знаходимо форми *robil* відповідно до *robił, zmarł* відповідно до *zmarł*. Представники старшого покоління вживають *była* відповідно до *była, uczył* відповідно до *uczył, m'alam* відповідно до *miałam, pżyšla* відповідно до *pszysła*. Напр.: *Ja n'e pam'entam, bo ja była d'eckem. Tyl'ko co pam'entam. Słyšalam, że rozmowl'al'i dorosł'i l'ud'i. My pošl'i do...Tam počong. On wz'al m'en'a na kol'ana i muw'il, że jak urodz'e dz'ecko, żeby ja tam'i pomagala żeby l'ubila i żeby pisala l'isty do n'ogo.*

Аналіз записаних нами текстів показує, що така вимова є досить послідовною. Лабіальна фонема [l] на відміну від мовлення поляків Південно-Західної України тут зустрічається дуже рідко. Порівняємо зі спостереженнями А. Буриш, яка відзначає, що у мовленні мешканців міста Дрогобича фонема [l] має зубну артикуляцію у всіх позиціях: *ladovać, łatać, małpa, był, muvil, pżyjezał*. Фонема [l] не відрізняється від загальнопольської вимови (*lekki, daleko*), за винятком позиції перед і та й, в яких l вимовляється з палатальністю *ka'ka, bl'axa* [1, с.22]. Такі відмінності можна пояснити відсутністю, або меншою вірогідністю контактів поляків Східної України з мовленням материкової Польщі протягом значного історичного періоду.

Зрідка зустрічається явище переходу l у v: *pudevkou, p'iščavka*. Така вимова є ефектом впливу української мови на польську і була поширена, як зазначає З. Курцова, у сільській частині польського суспільства на всій території України [5, с.349].

2. Перед м'якими приголосними [n], яке входить до складу словосполучення, що заміняє носові може піддаватися пом'якшенню, напр., *dżewieńcset* відповідно до *dziewięćset. Urodziłem s'en tyšonc dżewieńcset tšetego roku w Wolyn'skij Gubernii*. Можливо, що така вимова характерна для поляків на всій території України. Так, Івона Цехош, досліджуючи особливості польської мови Києва, наводить приклади пом'якшення приголосної [n]: *zdjeńc'ia, fszeńdzie, wieńc'enie, pieńc'*. Подібне явище спостерігається перед задньоязиковими приголосними: *nameńki* [2, с. 120].

3. Іншою специфічною рисою мовлення дніпродзержинців може бути вживання м'яких велярних приголосних [k'], [g'], [χ']. У мовленні середнього покоління спостерігаємо вживання *χ'iba* відповідно до *chyba, intel'ig'ent* відповідно до *intelligent*. У мовленні старшого покоління знаходимо форми *trošček'i* відповідно до *trošzeczky, kš'onžčeki* відповідно до *ks'onžčeky*, напр.: *Nu był Pan Martyn kšonž. Ja zwručilam do n'ego, żeby choć ks'onžčeki jakis'dal. I ja tak i ucyłam troščeki, od detstwa ostalos'a. Moj ot'ec był taki intel'ig'ent.*

Пом'якшення задньоязикових [k'], [g'], [χ'] перед e, і відбувається під впливом української літературної мови і західноукраїнських говірок, пор. форми: *tak'ii, suχ'ii, šlaχ'e*. К. Дейна і М. Лесів, аналізуючи подібне явище в говірок Мільна і Старої Гути, пояснювали це також мазовецьким походженням тих говірок. Виходить зрештою, що властивість регулярного пом'якшення задньоязикових перед e, і має ширший діапазон, отже виступає не тільки в польських говірках південних кресів, виведених з Мазовії, але й в цілому місцевій регіональній мові, що пояснюється впливом української мови [6, с.90].

4. Характерною ознакою системи приголосних є вимова звуків [w], [ff], [u] та [l] відповідно до нормативного для польської мови звука [l] у дієслівних формах минулого часу. Так, у мовленні

ні молодшого покоління спостерігаємо вимову *bywa* відповідно до *była, stał* відповідно до *stał*. Для мовлення середнього покоління характерна вимова *studjowala* відповідно до *studiowała, boliw* відповідно до *bolil, był* відповідно до *był, zmarw* відповідно до *zmarł, maw* відповідно до *miał*. Напр.: *Pradžadek maw troje džeći. Jefrosinija curken, najstarša, syn Anatolij, moj dżadek i syn Piotr najmlodšy, takže moja prababča odnowyla swoje s'wiadectwo šl'ubne. Ja zrozum'ay, co oni ożenily s' dwudžestego styčn'a tys'onc dżewenčeset dwudžestego usmego roku.*

У текстах, записаних від представників старшого покоління, також зустрічаємо форми *rob'iw* відповідно до *robił, krenčiy* відповідно до *kręcił, maw* відповідно до *miał*. Напр.: *Ja studjowala w szkol'e muzycznej. Muj prađž'adek maw rodž'inu. Dalej n'e bende. On ošymaw wykstałčen'e. On był regentem w košć'ole. On daw swoim dż'eč'am wykstałčen'e. Tyšonc dżewenset šešdžeš'ont p'eršym roku simja bywa rehabilitowana.*

5. Специфічно рисою вимови приголосних є також вживання фрикативного [h], яке характерне для української мови, відповідно до нормативного проривного [g] у словах, які є спільними для польської та української мови, напр.: *hore, ohon', mohla*. Фрикативну вимову спостерігаємо і в словах, які спільні з російською мовою, напр.: *horel, hde, etoho. Pżyježala rodzina do m'asta Dn'eprodzeržyn'ska po powodu etoho, wołyńsk'eho.*

Слід зауважити, що подібна вимова, яка виявляється в субституції [h] – [g] характерна і для російської мови тих же інформантів, напр.: *L'jets'a w l'ohkoj p'ečorki ohon', na palen'ax smola, kak sleza. Wlasn'e n'e mohla pojejać, bo ja še s'e ucyłam w škol'e. Stojala buržujka taka gd'e horel, može dżewo. Ja n'e w'em, co tam ohon' byl' i truba wwerx, tuda.*

Як показує аналіз, характерними ознаками консонантизму є відсутність лабіальної фонемі [l] та її заміна середньоязиковим [l] або, зрідка, [w]. До характерних ознак належить теж пом'якшення [n'] у звукосполученнях, що заміняють носові, а також вживання велярних м'яких [k'], [g'], [χ'].

Впливом української мови пояснюється субституція проривного проривного [g] фрикативним [h], а також звука [l] у дієслівних формах минулого часу на [w], [ff], [u].

Висновки. Отже, як показав короткий огляд особливостей польського мовлення дніпродзержинців на фонетико-фонологічному рівні, до специфічних рис як вокалізму, так і консонантизму сформувалися значною мірою під впливом української мови. Так, до характерних рис вокалізму належить відсутність носових голосних. Тут спостерігаємо явище субституції носових неносовими голосними та звукосполученнями [ow], [ew], [om], [em], [on], [en]. Можна припускати закріпленість вимови за певними морфологічними формами. Виявлено також явище гіперичного вживання субститутів носових. Ці явища по-різному виявляються у мовленні представників різних поколінь.

Характерною ознакою досліджуваного вокалізму є також наближення у вимові ненаголошених голосних [e] – [y], [o] – [u], яке спостерігається переважно у мовленні старшого покоління.

Консонантизму польського мовлення дніпродзержинців притаманна відсутність лабіальної фонемі [l] та її заміна середньоязиковим [l] або, зрідка, [w], пом'якшення [n'] у звукосполученнях, що заміняють носові, а також вживання велярних м'яких [k'], [g'], [χ']. Впливом української мови пояснюється субституція проривного проривного [g] фрикативним [h], а також звука [l] у дієслівних формах минулого часу на [w], [ff], [u].

Розгляд фонетичної системи польської мови дніпродзержинців показав, що ця мова має свою специфіку порівняно з нормативною польською мовою, яка вимагає подальшого дослідження з метою її повного системного опису, встановлення причин появи інновацій, зв'язків з материковою мовою, а також тенденцій розвитку польської мови на Україні як мови національної меншини.

Література:

1. Buryś A. *Polszczyzna mieszkanców Drohobycza – stan i perspektywy* / A. Buryś // *Polszczyzna i Polacy dawniej i dziś*. – Łódź, 2011, – S.17-26.
2. Cechosz I. *O języku polskim w dzisiejszym Kijowie* / I. Cechosz // *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t.2, – Warszawa, 1999, – S.116-136.
3. Dunaj B. *Rozwój systemu fonetyczno-fonologicznego polszczyzny XX wieku* / B. Dunaj // *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju* / pod red. S. Dubisza i S. Gajdy. – Warszawa, 2001. – S. 75-83.
4. Dzięgiel E. *Polszczyzna na Ukrainie* / E. Dzięgiel. – Warszawa, 2003. – 187 s.
5. Kurzowa Z. *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach południowo-wschodnich* / Z. Kurzowa // *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach Wschodnich*, pod. red. I. Grek-Pabisowa, – Warszawa, 1997, – S. 111-165.
6. Kurzowa Z. *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku. wyd. 2 rozszerzone* / Z. Kurzowa. – Warszawa – Kraków, 1985, – 551s.

Швец А. А. Фонетические особенности польского языка жителей Днепродзержинска

Аннотация. Статья посвящена изучению польского языка жителей г. Днепродзержинска. Автор делает попытку установить специфические признаки вокализма и консонантизма исследуемой системы и выяснить закономерности их появления в речи поляков разных возрастных групп. В частности, обращено внимание на фонетические явления субституции носовых гласных, прорывного [g] и [ɬ], отмечено явление гиперизма и межъязыковой интерференции.

Ключевые слова: польский язык на Украине, языковые контакты, фонетика, вокализм, консонантизм, возрастная дифференциация.

Shvets A. Phonetic features of Polish language of Dniprodzerzhinsk inhabitants

Summary. The article illustrates the study of Polish pronunciation of people who live in the city of Dniprodzerzhynsk. The author tries to determine specific features of vocalism and consonantism of the system studied, as well as to discover the objective laws of their appearance in the speech of Poles of different generations. In particular the attention is paid to the phonetic phenomena of substitution of nasal vowels, breakthrough [g] and [ɬ], the phenomenon of hyperism and interlinguistic interference is considered.

Key words: Polish language in Ukraine, language contacts, phonetics, vocalism, consonantism, age differentiation.